

Jiří Mertl: Přerozdělování welfare: nástroj pomoci nebo kontroly?

Brno: Doplněk, 2017, 244 s. ISBN: 978-80-7239-332-9

Česká republika nastúpila cestu reforiem sociálnej ochrany takmer o desaťrošie neskôr ako Slovensko a zdá sa, že opatrnejšie. No aj tam zavádzané reformy boli spojené s určitými represívnymi postupmi a výrazne zasiahli do života ľudí odkázaných na pomoc štátu. *Jiří Mertl*, vedecký pracovník výskumného centra Nové technológie, Západočeská univerzita v Plzni, vo svojej knihe pojednáva o charaktere reforiem sociálnych systémov, ktoré prebiehali od počiatku 80. rokov minulého storočia. Typickým znakom týchto reforiem je, že štrukturálne dôvody nezamestnanosti a chudoby sa dostávajú do úzadia a sociálne problémy sa personalizujú. O príjemcoch pomoci sa zbiera množstvo informácií a vyvíja sa úsilie na ich adaptáciu a zaradenie do systému. Mertlovým hlavným cieľom je preskúmať dohliadajúci rozmer sociálnej ochrany. Autor ho systematicky označuje pôvodným anglickým termínom *welfare surveillance*. Výkladu tohto strešného analytického konceptu sa venuje v analytickej aj normatívnej rovine. Analytická rovina je pokrytá kapitolami, v ktorých autor približuje ideové východiská dohliadajúceho rozmeru sociálnej ochrany, používané praktiky a ich symbolické a praktické dôsledky pre príjemcov. Tu autor predstavuje aj teoretický rámec a metodológiu svojho empirického výskumu dohliadajúceho rozmeru reforiem sociálnej ochrany, ktoré boli v Česku realizované v rokoch 2006 až 2009 a 2010 až 2013. Pozornosť venuje najmä *Foucaultovej* koncepcii governmentality, ktorá je jeho kľúčovou explanačnou teóriou. Ponúka tu aj rozsiahly, no miestami trochu heslovitý prehľad rôznych makro a mikro koncepcií spravodlivosti. Najväčší priestor majú myšlienky amerického ekonóma *Murraya Rothbarda*, ktorého idey ako odmietanie štátu a daní, voľná tvorba zmlúv, odmietanie pomoci chudobným, lebo má oslabovať ich snahu o sebestačnosť, inšpirovali neoliberálne myslenie a politiku. Predstavené sú aj protikladné koncepcie spravodlivosti ako liberálny egalitarizmus *Johna Rawlsa*, ktorý slobodu spája s odstránením tlaku núdze, teórie *Amartyu Sena*, *Nancy Fraserovej*, *Axela Honnetha* a *Marthy Nussbaumovej*, ktorá zdôrazňuje uschopňujúce funkcie sociálneho zabezpečenia a aktívnu participáciu spoločenských inštitúcií na vytváraní spoločenského priestoru pre dôstojný život všetkých. Mertlovi, zdá sa, najviac konvenuje koncepcia základného príjmu *Philippe van Parijsa*, ktorý v nepodmienenom príjme vidí uznanie ľudskosti

prijemcov, zaistenie ich živobytia, možnosti nezávislosti a očistenie od stigmy, ktorú často nesú adresné dávkové systémy.

Druhou rovinou práce je normatívne kritický postoj, ktorý autor otvorene priznáva od prvých stránok knihy. Mertl odmieta možnosť hodnotovo neutrálnej analýzy a stavia sa na pozíciu kritickej advokačnej sociálnej vedy, ktorej poslaním je odhaľovať represívne, marginalizačné a stigmatizačné procesy, praktiky a inštitúcie. Jeho normatívnou pozíciou je koncepcia sociálnej ochrany, ktorá ľuďom zaisťuje živobytie a zároveň podporuje ich autonómiu a spoločenské prijatie.

Empirickú časť knihy otvára prehľad zistení zahraničných výskumov, ktoré analyzujú mechanizmy a procedúry „dohliadania“ na poberateľov sociálnej ochrany a zaisťujú aktivizáciu nezamestnaných. Nájdeme tu aj prehľad najrôznejších opatrení a techník „smart“ evidencie najrôznejších dát o ľuďoch odkázaných na pomoc štátu.

Mertlov vlastný výskum sa sústreďuje na politické texty a mediálne vystúpenia reformných ministrov práce, sociálnych vecí a rodiny *Nečasa* a *Drábka*, v ktorých vysvetľujú a obhajujú zamýšľané reformy, a na rozhovory so sociálnymi pracovníkmi a prijemcami sociálnej pomoci o tom, ako sa zmenili ich interakcie s inštitúciami a ich situácia v súvislosti so zavádzanými reformnými zmenami. Analytická časť nie je nadmieru sofistikovaná – autor ukázkami z mediálnych vystúpení politikov a z rozhovorov s prijemcami sociálnej pomoci ilustruje už predstavené výsledky konceptuálnej analýzy a príbuzné črty reforiem uskutočňovaných v mnohých krajinách. Aj tento postup však vyúsťuje do bohato členeného portréту východísk a logiky sociálnych reforiem.

Na rozdiel od Slovenska sa českí reformátori museli vo svojich obhajobách reforiem vyrovnávať s pomerne silnou tradíciou sociálneho štátu. Merkl ukazuje, ako sa postavili k úlohe zmeniť diskurz týkajúci sa sociálnych politik a navodiť predstavu, že navrhované reformy spojené so zavádzaním i dohliadania na poberateľov sociálnej pomoci sú nutné pre zachovanie českého sociálneho systému.

Čitateľa môže zaraziť vyhranený kritický slovník, ktorý autor preberá najmä od *Wacquanta*, a používanie výrazu neoliberalný môže vnímať ako inflačné. Dôležité však je, že nie frekvencia tohto slova, ale zhromaždené a usporiadané zistenia zahraničných výskumov a vlastného výskumu presvedčivo ukazujú druhy diskurzívnych a organizačných postupov, ktoré vedú k posilňovaniu pohľadu na ľudí, ktorí nemajú prácu a žiadajú o sociálnu pomoc, ako na osoby, ktoré je „potrebne napraviť, kultivovať a paternalisticky vychovávať, pretože nie sú schopní riadiť svoj život“. (s. 97)

Ťažiskovou časťou knihy je kapitola *Reformy sociálneho systému a welfare surveillance v Českej republike*. Kapitola je predovšetkým analýzou práce, ktorú českí reformátori museli vykonať na zmenu diskurzu o sociálnej ochrane. Mertl tu postupne dokumentuje, že v zápase o presvedčivosť a legitímnosť navrhovaných reforiem mala najväčšiu argumentačnú pôsobivosť karta zvyšovania efektívnosti a adresnosti, no významná bola aj karta podozrení zo zneužívania systému a potreby zvýšiť kontrolu a posudzovanie poberateľov dávok. V argumentácii

českých reformátorov sa objavila aj kritika prílišnej, a preto nespravodlivej solidarity bohatých ľudí s poberateľmi dávok.

Mertlov výskum českého reformného diskurzu pridáva ďalšiu podporu *Garlandovmu* tvrdeniu, že legitimita transformovaného neoliberálneho sociálneho štátu je založená na dvoch funkciách: poskytovať pomoc ľuďom v núdzi tak, aby sa zamedzilo reprodukcii takzvanej kultúry závislosti (pripomeňme, že tento koncept na prelome storočí OECD silne popularizovalo aj u nás) a chrániť sociálny systém pred zneužívaním. Predstavovanie poberateľov dávok ako potenciálnych alebo chronických podvodníkov je podľa Mertla dôležitou súčasťou legitimizovania zavádzaných kontrolných a monitorovacích opatrení. Neoliberálny sociálny štát tak prestáva mať integračné poslanie a plní predovšetkým dohliadajúcu a sekuritizačnú funkciu. Diskurz spojený s touto funkciou pomáha šíriť nedôveru k poberateľom sociálnej pomoci, vyostčuje požiadavku reciprocity a podporuje posudzovanie ľudí – klientov sociálneho systému podľa ich ochoty podriať sa, úslužnosti, vďačnosti a schopnosti reciprocity.

Mertl aj na príklade českých reformných opatrení ukazuje, že pre reformované systémy sociálnej ochrany sú typické dve skupiny aktivít. Prvou sú praktiky získavania údajov o žiadateľoch a príjemcoch sociálnej pomoci a ich disciplinovanie, normalizovanie a symbolické stigmatizovanie (sem patria podrobné rozhovory, rozlišovanie a triedenie žiadateľov, zostavovanie osobných plánov, povinné pravidelné hlásenie sa, aktivizačné programy, povinnosť odpracovať sociálnu pomoc, testy na drogy a riadenie využívania sociálnej pomoci – zavádzanie platobných kariet, vďaka ktorým je možné monitorovať a regulovať výdavky). Druhou skupinou je využívanie moderných technológií a techník pre „vedeckejšiu“ legitimitáciu a väčšiu efektivitu sociálneho systému.

Aj keď autor v kapitole venovanej analýze českého reformného diskurzu približuje aj niektoré reformné kroky, čitateľ by k nej nemal pristupovať ako k sprievodcovi českým systémom sociálnej ochrany – to nie je cieľom autora. Mertl niektoré sociálne opatrenia nespomína zrejme v záujme posilnenia argumentu (napr. nevšima si vplyv európskych stratégií a využívania eurofondov v prospech posilnenia integračných funkcií sociálnej ochrany) alebo preto, že ich nepovažuje za dôležité (napríklad že český systém detských prídavkov je na rozdiel od slovenského naďalej vnímavý k príjmu domácnosti a veku dieťaťa, alebo že český systém pomoci v núdzi na rozdiel od toho nášho zohľadňuje počet detí v rodine). Na môj vkus je Mertl naladený trochu jednostranne a má sklon vidieť „naprávanie deviantov“ v každom opatrení podporujúcom návrat nezamestnaných na pracovný trh. No vďaka tejto kriticky vyostrenej optike si dokáže všimnúť účinky zavádzaných opatrení, ktoré sa dotýkajú osobnej autonómie a dôstojnosti – ako sú redukcia individuálnej samostatnosti zavedením inštitútu spoločne posudzovaných osôb či negatívne efekty zhrubnutia jazyka politiky aj médií (napríklad rozšírenia kedysi nepoužívaného výrazu neprispôsobivý, ktorý sa na Slovensku už normalizoval ako súčasť názvu oddelení niektorých úradov práce).

Autor v závere pripomína, že viaceré projekty zavádzané českými reformátormi v sledovaných obdobiach skončili neúspešne; nie všetky navrhované praktiky dohliadania na poberateľov dávok sa podarilo zaviesť a to aj preto, že reformné úsilie v oboch prípadoch ukončili predčasné voľby. V platnosti však zostali niektoré reštrikčné opatrenia zhoršujúce životné podmienky domácností odkázaných na sociálnu pomoc a aktívny zostal aj negatívny diskurz voči nezamestnaným a príjemcom sociálnej pomoci, vykresľujúci ich ako pasívnych a nezodpovedných a na druhej strane ako vypočítavých a podvodov schopných aktérov.

Čitateľovi, ktorý sa zaujíma o slovenský systém sociálnej ochrany a jeho reformy v uplynulých desaťročiach, Merklova kniha poskytne zaujímavý komparatívny materiál a najmä veľmi dôležitý kritický konceptuálny a interpretačný rámec. Domnievam sa, že obdobne vyostrený analytický pohľad na podmienky poskytovania sociálnej pomoci by mohol pomôcť naštartovať debatu o charaktere domáceho systému sociálnej ochrany a osobitne systému dávok pomoci v hmotnej núdzi tak, aby nestavala na sekuritizačných a viktimitizačných predpokladoch ako „zaručených“ a aby kládla na prvé miesto autonómiu a dôstojnosť ľudskej bytosti.

Zuzana Kusá
Sociologický ústav SAV, Bratislava